

مکتبخانه اطفال ایتم

معرفی یکی از قدیم‌ترین

مراکز آموزشی کودکان در

آستان قدس رضوی با تکیه بر اسناد^۱

فاطمه جهان‌پور

گروه تاریخ دانشکده ادبیات

و علوم انسانی دانشگاه فردوسی

آستان قدس رضوی نهادی کهن و مقدس است که از دوران گذشته، علاوه بر فعالیتهای مذهبی و دینی، در زمینه خدمات اجتماعی، درمانی و فرهنگی هم فعال بوده است. بخشی از فعالیتهای فرهنگی آستان قدس مراکز آموزشی بوده که توسط این نهاد اداره می‌شده است. مکتبخانه‌ها به عنوان اولین پایه تحصیلی کودکان از جمله این مراکز است که نقشی بسیار مهم در شکل‌گیری جنبه‌های علمی و فرهنگی افراد جامعه در گذشته داشته و به مثابه پایه ابتدایی در نظام آموزشی امروز عمل می‌کرده است.

با مطالعه در پیشینه پیدایی مکتبخانه‌ها در اطراف بارگاه مطهر رضوی، شاید بتوان مکتبخانه اطفال ایتم را قدیم‌ترین مکتبخانه دانست. این مرکز آموزشی بنا به دستور شاه طهماسب، دومین پادشاه صفوی که در سالهای ۹۳۰ تا ۹۸۴ ق حکومت کرده است، در مشهد و در مجاورت حرم مقدس امام رضا (علیه السلام) تأسیس گردید.^۲

مطابق این دستور می‌بایست در این مکتبخانه چهل پسر و چهل دختر یتیم زیر نظر معلمان مرد و زن شیعه مذهب و پرهیزگار تحصیل کنند و از نظر لباس و سایر مایحتاج به رایگان تأمین شوند و هنگامی که به سن بلوغ رسیدند هر یک با دیگری ازدواج کرده، به جای آنها طفلان یتیم دیگری بیاورند.^۳

۱- این مقاله خلاصه‌ای از تحقیقی با عنوان «تاریخچه مکتبخانه‌ها و مدارس قدیم آستان قدس رضوی با تکیه بر اسناد» است که در قالب یک طرح پژوهشی به سفارش شورای پژوهش سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، در سال ۱۳۸۱ انجام شده است.

۲- اسکندربگ منشی، تاریخ عالم آرای عباسی، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، دنیای کتاب، ج ۱، ص ۲۰۲.

۳- همان.

از تاریخ دقیق صدور این دستور و نحوه اجرای آن و چگونگی تأسیس این مکتبخانه مدرکی در دست نیست، ولی با توجه به اسناد ارزشمندی که در اداره اسناد کتابخانه آستان قدس موجود می‌باشد، معلوم می‌گردد که ظاهراً این مکتبخانه پس از صدور فرمان شاه طهماسب صفوی، تشکیل شده و تا پایان دوره قاجار به کار خود ادامه داده است. اما با کمال تعجب، در هیچ یک از منابع بازمانده از این دوره تا دوره ناصری اشاره‌ای به آن نشده است. تنها در دوره ناصرالدین شاه در کتاب ظفرنامه عضدی^۱ تألیف غلام حسین بن مهدی خان زندی شیرازی، از این مکتبخانه و موقوفات آن نام برده شده است. و به دنبال آن در کتاب فردوس التواریخ^۲ که معاصر با ظفرنامه عضدی نوشته شده، نکاتی را، آن هم به شکل تکرار درباره این مکتبخانه آورده است. بعد از آن دوباره با فقر منبع درباره این مکتبخانه روبه‌رو هستیم و عمده آگاهی و اطلاع ما بر اساس اسناد و موقوفاتی است که در این باره در مدیریت اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد و مطبوعات و دفتر کل موقوفات آستان قدس رضوی موجود می‌باشد و این مقاله با تکیه بر این اسناد و موقوفات نوشته شده است.

قدیم‌ترین سند در این باره مربوط به سال ۱۰۱۲ق است. این سند، قبض پرداخت مبلغ شش تومان و هفتاد و چهار دینار رایج خراسان از محل درآمدهای آستان مقدسه رضوی به معلّم و شاگردان مکتبخانه ایتمام می‌باشد. این سند به شماره ۲۲۷۹۹ در آرشیو مدیریت اسناد موجود است.

سند شماره ۲۲۷۹۹ - پرداخت پول جهت کودکان و معلّم مکتبخانه اطفال ایتمام - ۱۰۱۲ق

۱ - غلام حسین بن مهدی خان زندی شیرازی، ظفرنامه عضدی، نسخه خطی به شماره ۶۲۲ موجود در مخزن کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

۲ - نوروز علی بسطامی، فردوس التواریخ، چاپ سنگی، ۱۳۱۵ق.

استنساخ سند

زینا للسیادة و للثقابة و الایالة و العمارة و الحكومة و العظمة و الحشمة و العز و الاقبال قاضی سلطان الحسینی المتولی

غرض از تحریرات سطور شرعیة القواعد آن است که مبلغ شش تومان [و] هفتصد و چهل دینار رایج خراسان از جمله وجوه تصدق نواب کامیاب اشرف اقدس که در وجه ایتمام و معلّم ایتمام حسب الحکم جهان مطاع آفتاب شعاع [مقرر شده] به معی وکیل معین نواب سیادت و نقابت پناه اسلام ملاذی ملجأ المساکین واصل جماعت مذکوره ذیل شد و این چند کلمه حسب القبض قلمی شد تا به وقت حاجت سند بوده باشد. تحریراً به تاریخ ۲۷ شهر محرم الحرام سنه ۱۰۱۲.

میرزا حسن ولد مرحومی میر عبدالله	۲۵۰۰ دینار	محمد [رضا] ولد مرحومی مولانا محمد تقی علمدار	۱۵۰۰ دینار
میر محمد ولد میر ابراهیم	۲۵۰۰ دینار	محمد ولد مرحومی قاسم [میکائیل]	۱۷۰۰ دینار
محمد رضا ولد مرحومی مولانا محمد	۲۵۰۰ دینار	(ناخوانا) ولد مرحومی محمد رضا	۱۴۰۰ دینار
محمد ولد مولانا حسن علی	۲۱۰۰ دینار	عبدالباقی ولد میر محمد رضا	۱۵۰۰ دینار
محمد مؤمن ولد مولانا صالح	۱۷۰۰ دینار	درویش ولد درویش حسین	۱۵۰۰ دینار
محمد حسن ولد مرحومی محمد تقی	۱۴۰۰ دینار	محمد علی و نجیب ولدان مرحومی مولانا شکر الله دامغانی	
محمد علی [ولد] مهدی	۱۵۰۰ دینار		۳۱۰۰ دینار
محمد سعید ابن اکبر	۱۷۰۰ دینار	قادر محمد ولد محمد رضا نصر	۴۰۰ دینار
حاجی ولد عوض	۱۵۰۰ دینار	محمد صالح ولد یار علی	۱۱۰۰ دینار
[وجیه] الله ولد محمد طالقانی	۱۱۰۰ دینار	محمد شریف (ناخوانا)	۱۴۰۰ دینار
اسکندر	۱۵۰۰ دینار	عوض ولد اسدالله	۱۴۰۰ دینار
علی اکبر و علی اصغر ولدان میر حسن خان [سوار]	۵۰۰ دینار	محمد ولد مرحومی شاهوردی	۱۵۰۰ دینار
میر اشرف ولد مرحومی میر محسن	۲۱۰۰ دینار	فضائل مآب مولانا یار علی معلم	۸۰۰۰ دینار
حاجی محمد (ناخوانا)	۲۱۰۰ دینار	عبدالله حاج عبدالحی (ناخوانا)	۱۷۰۰ دینار
محمد یوسف و ابوطالب ولدان مرحومی مولانا محمد [۷۶۰۰ دینار]		شکرالله ولد غلام علی	۱۴۰۰ دینار
محمد صالح ولد مرحومی علی رضا	۱۴۰۰ دینار		

حاشیه سند

اعتراف نمود فضیلت پناه مولانا یارعلی معلّم ایتام که مبلغ مذکور را اخذ نموده است که تسلیم جماعت ایتام مذکور نماید بمعنی فضیلت پناه حکیم محمد باقر شربت‌دار سرکار فیض آثار به تاریخ مذکور فی‌المتن
سجع مهر دایره‌ای شکل: [ناخوانا].

پشت سند

جناب رفعت پناه مستوفی الملکی مبلغ مذکور ضمن را از جمله وجوه تصدقی که حسب‌الحکم جهان مطاع عالم مطیع در وجه ایتام مقرر شده در معامله سنه توشقان‌نیل [سال خرگوش] تنخواه از بابت وجوه اعراب بیچاره که حواله قاسم علی تحویلدار نقدی نوشته شد.
سجع مهر [دایره‌ای شکل]:
عبده تقی الدین محمد الحسینی

حاشیه سمت راست بالای سند:

قبض تصدقی ایتام

قسمت پایین سند:

از قرار واقع (ناخوانا) موافق این برات نویسند

قسمت سمت راست پایین سند:

نوشته شد

ظاهراً تا قبل از سال ۱۱۲۰ق که اولین وقفنامه برای این مکتبخانه نوشته شد، هزینه‌های آن از محل عواید و درآمدهای حرم سرکار فیض آثار رضوی تأمین می‌شد. این هزینه‌ها شامل حقوق و مواجب معلّم و دستیارش که اصطلاحاً خلیفه نامیده می‌شد، به اضافه غذا و لباس و کمک هزینه تحصیلی اطفال یتیم این مکتبخانه بود.^۱

۱ - سندهای ۲۸۵۴۶، ۲۹۱۵۹، ۲۲۸۰۰، ۳۱۸۳۰، ۳۴۰۲۵.

سند شماره ۲۹۱۵۹

قبض پرداخت کمک هزینه جهت معلم
و کودکان مکتبخانه و جماعت مستحقین - ۱۰۲۱ق

پشت سند شماره ۲۹۱۵۹

استنساخ سند

شمساً لفلک للسيادة و النقابة و النجابة و الهداية و الايالة و الحكومة و الشوكة و الحشمة و للنصفة و العظمة و المعدلة و للعز و الاقبال قاضى سلطان الحسينى و المتولى قبض صادر و قبول نمود تقوى و ورع شعارى مولانا يار على و ميرزا حسن خليفه و جماعت ايتام و مستحقين مذكوره مفصله ضمن كه واصل ايشان شد از بابت وجوه تصدق ايتام و غيره در معامله سيچقان ثيل [سال موش] از سرکار فيض آثار به معى وكلاء بندگان نواب مستطاب معلى القاب على حضرت سيادت و نقابت منقبت نجابت و هدايت مرتبت ايالت و حكومت پناه شوكت و جلالت دستگاه على جاه شمس الاسلام و المسلمين عون الضعفاء و المساكين مبلغ سيزده تومان و پنج هزار دينار رايج خراسان نصفه شش تومان و هفت هزار و پانصد دينار و اين چند كلمه بر سبيل قبض قلمى

شد. فی شهر شوال ختم بالخیر و الاقبال سنه احدى عشرین و الف.
بر وجه مسطور ضمن مبلغ مذکور واصل جماعت مفصله شد. کتب الداعی للدولة الابدیة حسن
داود الخادم

سجع مهر [بیضی شکل]:
عبده (ناخوانا) حسن الخادم

حاشیه سند

این مبلغ مذکور به موجب تفصیل ضمن واصل جماعت مذکور شد العبد الاقل یار علی
سجع مهر [هشت گوش]:
این مبلغ مذکور به موجب تفصیل ضمن واصل جماعت مذکور شد العبد الاقل یار علی
سجع مهر [هشت گوش]:
عبده یار علی

پشت سند

[جمع ۱۳] تومان و ۵۰۰۰ دینار خراسان

۹۶۰ دینار	ملک محمد ولد حافظ مولتانی	۱۲۰۰ دینار	مولانا یار علی معلم
۹۶۰ دینار	رضا قلی	۹۶۰ دینار	میرکمال الدین ولد میر حسین
۹۶۰ دینار	درویش عبدالله نبیره درویش علیدوست	۵۰۰ دینار	میرزا حسن خلیفه
۹۶۰ دینار	محمد علی	۱۸۰۰ دینار	میرزا محمد تونی
۹۶۰ دینار	[چراغ]	۱۰۰۰ دینار	محمد صالح ولد ملا یار علی
۹۶۰ دینار	محمد مؤمن ولد قاسم (ناخوانا)	۱۰۲۰ دینار	محمد علی ولد حافظ شکرالله دامغانی
۹۶۰ دینار	محمد علی ولد (شوقی)	۱۵۰۰ دینار	میرزا اشرف ولد ملا محمد شریف گلستانی
۹۶۰ دینار	محمد علی ولد ترابی	۹۰۰ دینار	عباس قلی
۹۶۰ دینار	محمد محسن ولد شیخان	۹۶۰ دینار	محمد علی ولد ملا قاسم
۹۶۰ دینار	محمد تقی ولد شمس نجار	۹۶۰ دینار	محمد صالح ولد علیدوست
۹۶۰ دینار	میر صالح ولد میر تقی	۹۶۰ دینار	محمد علی ولد استاد قنبر
۹۶۰ دینار	نوروز قلی	۹۶۰ دینار	حیدر ولد درویش علی
۹۶۰ دینار	محمد اشرف	۹۶۰ دینار	مظفر ولد براتی

نبره‌های میر علی اصغریه اسم میر قاسم و میر هاشم	۱۹۲۰ دینار	امام وردی	۹۶۰ دینار
محمد باقر	۹۶۰ دینار	مولانا شمس	۶۰۰ دینار
امام ولد غلامحسین و جبار قلی برادر او بوده	۱۵۰۰ دینار	درویش [لنگر] کابلی	۹۶۰ دینار
محمد رضای درویش فرج	۹۶۰ دینار	پسران درویش سبزی علی	۹۶۰ دینار
عبدالله نور اللیل	۹۶۰ دینار	میر مرعشی	۱۳۰۰ دینار
[پناه] محمد برادر او	۹۶۰ دینار	میر مراد	۳۰۰۰ دینار
حاجی محمد ولد ملا احمد	۹۶۰ دینار	میر فولاد	۲۰۰۰ دینار
پناه میرک برادر او	۹۶۰ دینار	مولای حاجی	۳۰۰ دینار
قاسم استرآبادی	۹۶۰ دینار	ضعیفه حسب الامر فرموده میرزا الخ رضوی	۲۰۰۰ دینار
غلامعلی کشمیری	۹۶۰ دینار	مقرب حضرت امام موسی <small>علیه السلام</small>	۱۴۸۰ دینار
محمد قلی ولد قادر علی	۱۳۰۰ دینار	درویش خانی	۹۶۰ دینار
میر حسن کشمیری	۹۶۰ دینار	(ناخوانا) درویش امامقلی [سراج] به اسم دوست محمد	۹۶۰ دینار
محمد مصلیح نبره خواجه حیدر...	۱۳۰۰ دینار	اسکندر مشرف	۹۶۰ دینار
محمد رضا ولد استاد [امین سراج]	۹۶۰ دینار	ولد حافظ جواد	۳۶۰۰ دینار
محمد هاشم ولد محمد قاسم	۹۶۰ دینار	ضعیفه یتیم ملا	۷۲۰ دینار
محمد رضا ولد ملا حیدر براتی	۹۶۰ دینار	میر رضا	۱۰۰۰ دینار
حاجی [علی] ولد محمد بنا	۹۶۰ دینار	شخصی کور	۳۶۰ دینار
حسنعلی ولد ملا غلام	۹۶۰ دینار	اولاد امیر قوام الدین	۶۰۰ دینار
محمد صالح گدا علی	۹۶۰ دینار	محمد زمان نیشابوری	۹۶۰ دینار
محمد حبیب ولد حافظ نصر کشمیری	۹۶۰ دینار	یادگار حسن	۹۶۰ دینار
محمد طاهر و محمد علی ولدان حافظ (عبد)	۱۹۲۰ دینار	میر محمد باقر	۳۰۰ دینار
درویش رضا مهماندار ایتم	۱۰۰۰ دینار	[شیخ] عباس	۸۰۰ دینار
درویش غلامعلی سبزواری	۹۶۰ دینار	محمد باقر	۳۶۰ دینار
درویش رضی	۹۶۰ دینار	محمد شریف و مولانا حسین	۲۰۰۰ دینار
میرزا محمد میرزا اصغر	۱۳۰۰ دینار	ملا غدیر	۴۹۶۰ دینار
میر عبدالله	۳۶۰۰ دینار	جماعت مستحقین که نموده مستوفی الملک خواجه امینا تحویل نموده	
خواجه شیخ لطف الله	۱۸۰۰ دینار		۳۶۰۰ دینار
[شیخ] عبدالمهدی	۳۰۰ دینار	صبیه میر حاجی حسن گلستانی	۶۰۰ دینار

میر ملا	۳۰۰ دینار	میر حسن ساکن مسجد	۲۴۰ دینار
ملا باقر	۱۳۰۰ دینار	دوست محمد	۱۳۰۰ دینار
ضعیفه‌های کور دو نفر	۸۲۰ دینار	ملا حسن	۱۳۰۰ دینار
شیخ علی	۳۰۰ دینار	مولانا شاهرضا	۱۰۰۰ دینار
میر حسن کلباسی	۲۸۰ دینار	میر محمد محمد	۹۶۰ دینار، ۱۲۰ دینار
میر [زواره]	۳۰۰ دینار	ملا علی	۱۳۰۰ دینار
علی خان	۱۳۰۰ دینار	درویش عبدالله	۱۳۰۰ دینار
مولانا محمد	۶۰۰ دینار	شیخ لطف الله	۱۰۰۰ دینار

حاشیه بالای سند

قبض وجوه تصدقی در وجه ایتم

رفعت پناه مستوفی الملک چون حسب الحکم جهان مطاع آفتاب ارتفاع همه ساله مبلغی معین در وجه ایتم جماعت مستحقین مقرر است و مبلغ سیزده تومان و پنج هزار دینار وجه خراسانی در حضور حضرات عالیات جلالت مآب رفیع الدرجات مذکور قسمت شده از بابت تحویلی خواجه قاسم علی خازن برات نوشته شد.

سجع مهر [دایره‌ای شکل]:

عبده تقی الدین الحسینی

محل مکتبخانه در این سالها دقیقاً روشن نیست در کجا واقع بوده است و در اسناد نیز به محل تشکیل آن اشاره‌ای نشده است. اما آن طور که از قراین برمی‌آید، احتمالاً در صحن مقدس عتیق تشکیل می‌شده است.

در سال ۱۱۲۰ق محمود بیکا ناظر بیوتات آستان مقدسه، بخشی از دارایی و املاک خود همچون مزرعه محراب خان و قنات درویش بیگ را با شرایطی، وقف بر این مکتبخانه کرد. از جمله شرایط وقفنامه آن است که کودکان تحت تعلیم می‌باید چهل نفر یتیم سادات صغیر باشند و اگر این تعداد کامل نشد، کودکانی که از طرف مادر سید هستند، شامل این وقفنامه می‌شوند و اگر باز هم این تعداد تکمیل نشد، از ایتم شیعه اثنی عشری تعداد را تمام نمایند. معلّم آنها نیز شخص متدین و صالح و دیندار باشد و البته سید بر غیر سید برتری دارد و باید چونان پدری شفیق و دلسوز درباره‌ی کودکان رفتار نماید. اطفال پس از رسیدن به سن بلوغ، دیگر نمی‌توانند از مزایای این وقفنامه بهره‌مند شوند و در عوض در صحن

مقدّس می‌توانند به شغل معلّمی مشغول شوند و باید به جای آنها، اطفال صغیر دیگری را برگزینند. بر اساس این وقفنامه سالانه به هر کودک دو دست قبا، دو دست پیراهن، دو دست زیرجامه، دو عدد کلاه، دو جفت کفش و یک شال کمر داده می‌شد. غذای کودکان شامل نان و برنج بود که هر روز مقدار یک چارک نان به وزن تبریز و یک چهار یک برنج داده می‌شد و در هر ماه به هر کودک صد دینار تبریز برای انجام امور شخصی نظیر استحمام و اجرت لباسشویی پرداخت می‌شد. حقوق معلّم نیز در سال دو تومان و پنج هزار دینار تبریزی بود.

این وقفنامه که به شماره ۱ در بخش نسخ خطی کتابخانه مرکز آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود، سرآغازی بود بر عمل خیر وقف نسبت به این مکتبخانه و به دنبال این وقفنامه، نیکوکاران دیگری نیز بخشی از درآمد خود را متوجه این کانون تحصیلی نمودند.

نکته قابل توجّه آن است که پس از وقفنامه مرحوم بیکا، تغییراتی در این مکتبخانه به وجود آمد. از جمله نام مکتبخانه تغییر یافت، به طوری که در اکثر اسناد با عنوان مکتبخانه اطفال ایتم سادات از آن نام برده می‌شود. از آنجا که محل تشکیل این مکتبخانه در صحن مقدّس عتیق بود، در برخی اسناد از آن به مکتبخانه صحن مقدّس عتیق و یا مکتبخانه سرکار فیض آثار یاد شده است.

مطابق اسناد بر جای مانده، هر ماهه مبلغی به عنوان مخارج نان و خورش اطفال به مکتبخانه داده می‌شد^۱ و نیز در برخی سالها حقوق معلّم مطابق آنچه در وقفنامه مرحوم بیکا آمده است، پرداخت می‌شد^۲ و در بعضی سالها این مبلغ تغییر کرده و بیشتر می‌شد و در کنار آن مقداری نیز گندم به معلّم داده می‌شد. معلّم این مکتبخانه علاوه بر حقوق و جیره سالانه، از طرق دیگری نظیر نایب الزّیاره بودن و تلاوت قرآن جهت مرحوم واقف درآمدهایی داشت^۳.

در برخی سالها از محل محصول گندم مزرعه محراب خان موقوفه محمود بیکا، گندم و نان به اطفال داده می‌شد^۴. ظاهراً اطفال علاوه بر نان و خورش هر روزه، در شبهای جمعه مقرری نان و گوشت داشتند. این نان و گوشت به عوض غذای روز جمعه که مکتبخانه تعطیل بوده است، به آنان داده می‌شد^۵. کاغذ و قلم و مرکب از اقلام دیگری بود که به کودکان مکتبخانه تعلق می‌گرفت^۶.

۱ - سندهای ۲۹۳۶۷، ۲۹۴۹۴. ۲ - سند ۲۹۴۷۴.

۳ - سندهای ۱۳۷۱۷، ۲۹۳۹۵؛ ۱۳۷۱۹/۱؛ ۱۳۷۱۹/۳؛ ۱۳۷۱۹/۴.

۴ - سند ۱۹۰۱۶. ۵ - سند ۱۹۰۰۹/۷.

۶ - سند ۱۸۹۸۴/۱.

سند شماره ۳۱۸۳۰/۲ - هزینه‌های مربوط به نان و خورش اطفال مکتبخانه

استنساخ سند

انجام مهمات و معاملات سرکار فیض آثار در سنه لوی‌ئیل [سال نهنگ]

توجیهات و مقررات

توجیهات

وظایف

ایتام اناث مقرر آنکه لباس از سرکار فیض آثار دهند و هر صبح طعام و نان از شیلان آستانه بدیشان برسانند و هر یک را هر یوم ده دینار بدهند^۱.

۲۰ نفر، هر نفر ۲۰ دینار ۴۰۰ دینار

۱۴ تومان و ۳ قران قبض شد

۱ - در متن سند ده دینار نوشته شده، اما در سیاق آن بیست دینار ذکر شده است.

سند شماره ۱۹۰۰۹/۷ - هزینه‌های مربوط به نان و خورش اطفال مکتبخانه - ۱۲۹۱ ق

استنساخ سند

صرف

نان و خورش اطفال ایتم سادات مکتبخانه صحن مقدس عتیق از تاریخ چهارشنبه غره شهر جمادی الثانی ۱۲۹۱ لغایت سلخ شهر مزبور به اطلاع حاجی میرزا هادی هم قلم و میرزا محمد علی معلم اطفال از قرار قبض مشار الیه که نزد جناب میرزا داود ضابط ضبط است.

نقد: ۷ تومان و ۸۵۰ دینار جنس: ۳۰ خروار و ۲۰ من و ۳۰ سیر

از بابت مخارج یومیه اطفال ۲۶ روزه

نقد: ۷۳۹ نفر نقد: ۵۰ دینار جنس: نان ۱۰ سیر

نقد: ۳ تومان و ۶۹۵۰ دینار جنس: نان ۱ خروار و ۸۴ من و ۳۰ سیر

از بابت گوشت لیالی جمعات و غیره
نقد: ۳ تومان و ۳۸۰۰ دینار جنس: نان، ۳۶ من
قیمت گوشت. پنج شنبه ۱۴۴ نفر [هر نفر] ۵ سیر
۱۴۴ نفر، هر نفر ۵ سیر [جمع] ۱۸ من با معلم ۱ من و ۱۰ سیر
[جمع] ۱۹ من و ۱۰ سیر
هر من گوشت ۱۶۰۰ دینار [جمع پول گوشت] ۳ تومان و ۸۰۰ دینار
حسب الرسم نان روز جمعات که در لیالی جمعات داده می شود
۱۴۴ نفر [هر نفر] ۱۰ سیر ۳۶ من
حسب المقطع از بابت کاغذ قلم و مرکب یک ماهه
۳ قران
اگر داخل کسر ماه جمعه باشد موضوع شود ۳ قران
یک ماه تمام نیست
سنه ایت ٹیل [سال سگ]
مبلغ هفت تومان و هفت صد و پنجاه دینار نقد و مقدار دو خروار و بیست من و سی سیر نان به وزن
تبریز است.

[نصف] ۳ تومان و ۳۷۵ دینار جنس: ۱ خروار و ۱۰ من و ۱۵ سیر
عالی شأن آقا علی اکبر و حاجی ملامحمد علی تحویلداران آستانه مقدسه از موقوفه مکتبخانه
برسانند به تاریخ شهر رجب المرجب سنه ۱۲۹۱

حاشیه سند

صحیح است

پشت سند

سجع مهرهای بیضی شکل از سمت راست به همراه عبارات ذیل آن:

عبدہ الراجی مصطفی

عبدہ الراجی خلیل الله [۱۲۸۴]

ثبت سر رشته هم قلم شد

الراجی هادی الحسینی

ثبت سررشته هم قلم شد
 عبده الراجی محمد حسین
 ثبت سر رسته استیفا شد
 ابوالحسن الموسوی
 ثبت سر رسته ریاست کل دفتر شد
 مصطفی الانصاری
 ثبت سر رسته نایب خاصه شریفه تولیت جلیله مقدسه عظمی شد.
 افوض امری الی الله محمد بن سعید
 [طغرا]: در سرکار جناب جلالت مآب مستطاب تولیت جلیله عظمی ملاحظه شد.
 الراجی محمد هاشم
 ثبت سر رسته معین التولیه شد
 محمد کاظم الرضوی
 ثبت سررشته نایب ناظر اول شد
 مشیر آستانه مقدسه
 ثبت سررشته مشیر آستانه مقدسه شد
 شهاب الدین الحسینی
 ثبت سررشته نایب ضابط شد
 محمد شفیع
 ثبت سررشته ناظم کل شد
 محمد قلی
 ثبت دفتر ناظم کل شد
 سجع مهرهای مربع شکل از سمت راست به همراه عبارات ذیل آن:
 زین العابدین ابن ابوالقاسم
 ثبت سررشته ضابط کل اسناد آستانه شد
 الراجی محمد صادق الرضوی
 ثبت سررشته هم قلم استیفا شد
 عبده محمد جعفر بن محمد علی الحسینی
 ثبت سررشته سرکار نظارت کل امور سرکار فیض آثار شد.

افوض امری الی الله محمد علی
ثبت سررشته صدارت شد
الراجی داود الحسینی
ثبت سررشته وزارت اول سرکار شد
العبد (ناخوانا)
ثبت سررشته وکالت آستانه شد
سجع مهر اشکی شکل:
نشان
دیگر عبارت نوشته شده:
ثبت سررشته وزارت شد
به نظر رسیده است

با مطالعه‌ای که در مجموعه اسنادهای این مکتبخانه شده، ظاهراً تعطیلی مرسوم در این مکتبخانه شامل روزهای جمعه، اعیاد ملی و مذهبی مانند عید نوروز، سیزده فروردین، تولد حضرت رسول ﷺ، امام علی‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام، امام جعفر صادق‌علیه‌السلام، امام رضا‌علیه‌السلام، حضرت مهدی‌علیه‌السلام، روزهای عزای نظیر وفات پیامبر ﷺ، حضرت علی‌علیه‌السلام، حضرت فاطمه‌علیه‌السلام، امام حسین‌علیه‌السلام، امام جعفر صادق‌علیه‌السلام، امام رضا‌علیه‌السلام و نیز شبهای برات بوده است و مکتبخانه در بقیه روزهای سال باز بوده است. از جمله نکاتی که از این اسناد دریافت می‌شود آن است که از سال ۱۲۸۴ق علاوه بر صحن عتیق، در صحن جدید هم مکتبخانه‌ای دایر شده بود که هزینه‌های آن ظاهراً از محل درآمدهای مکتبخانه صحن عتیق تأمین می‌شده است. این مسأله نشان‌دهنده آن است که احتمالاً، تعداد اطفالی که برای تحصیل به مکتبخانه صحن عتیق آمده‌اند آن قدر زیاد بوده که متولیان آستان مقدسه ناچار شده‌اند در صحن جدید نیز مکتبخانه‌ای تأسیس کنند. در این اسنادها به‌طور مشخصی مخارج ناشی از تهیه نان و گوشت برای اطفال مکتبخانه صحن عتیق و جدید جداگانه نوشته شده است. در حالی که قید شده این مخارج و هزینه‌ها از محل موقوفه مکتبخانه تأمین می‌شود. بنابراین مکتبخانه صحن جدید نمی‌توانسته مکتبخانه‌ای جدا با محل درآمدی جداگانه باشد و شاید بتوان گفت این مکتبخانه شعبه‌ای از مکتبخانه صحن عتیق است.^۱

۱ - اسنادهای ۱۵/۱۸۹۸۶؛ ۷/۱۸۹۸۴.

از دیگر هزینه‌های این مکتبخانه، تهیه لباس و کفش برای اطفال و معلّم آنها بوده است که در سال دو نوبت، یک بار در عید نوروز و بار دیگر در طول سال به آنها داده می‌شد. بخش عمده هزینه این مورد، معمولاً از محل موقوفه‌ها تأمین می‌شد. لباس کودکان شامل پیراهن، قبا، کلیجه، عمامه، زیر جامه، شال کمر و جوراب بوده است. پیراهن معمولاً از پارچه چلووار و یا ناشور تهیه می‌شده است. پارچه چلووار پارچه‌ای پنبه‌ای سفید آهار داده شده است و پارچه ناشور نوعی پارچه سفید پنبه‌ای که از چلووار خشن‌تر و از کرباس لطیف‌تر می‌باشد^۱. قبا از متقال و گاه از پارچه‌ای به نام قدک^۲ دوخته می‌شد. این قبا معمولاً آستری از جنس چیت بروجدی داشت. پیراهن و قبا ظاهراً دارای دکمه بوده است. کلیجه لباس نیم آستینی بود که از قبا کوتاه‌تر بوده و روی قبا می‌پوشیدند که لباده نیز می‌گفتند و معمولاً از پارچه فاستونی دوخته می‌شد. عمامه از پارچه ناشور تهیه می‌شد که به رنگ سبز بود. زیر عمامه کلاهی که گاه به آن شب کلاه می‌گفتند، دوخته می‌شد.

سند شماره ۱۹۰۱۷/۱ - هزینه‌های مربوط به لباس و کفش اطفال مکتبخانه - ۱۳۱۰ ق

۱ - علی اکبر دهخدا، لغتنامه، ذیل این دو واژه.

۲ - جامه رنگین: لغت نامه دهخدا، ذیل این واژه.

استنساخ سند

قیمت

ملبوس معلّم و متعلّمین مکتبخانه صحن مقدّس عتیق مطابق سنوات ماضیه حسب الاطلاع عالی جناب میرزا محمّد علی هم قلم و حاجی سید احمد معلّم از قرار قبض مشار البیها که در نزد جناب میرزا بزرگ ضابط اسناد ضبط است.

[س]

معلّم متعلّمین

نفر [س]

متقال به جهت قبا ابره ناشور به جهت پیراهن

[س] [س]

کرباس به جهت زیر جامه ملبوس معلّم

[س] [س]

قدک به جهت قباچلوار به جهت پیراهن

[س] [س]

زیر جامه به انضمام صباغی جوراب زوج

[س] [س]

چیت بروجردی به جهت آستر قباها صباغی قباها

[س] [س]

صباغی زیر جامه‌ها

[س]

کفش متعلّمین کفش معلّم قیمت نعل کفشها

[س] [س] [س]

جوراب

[س]

اجرت خیاط

[س]

سنه نیلان نیل [سال مار]

مبلغ سی و دو تومان و هفت هزار دینار نقد است.

عالی شأن مقرب الحضرة میرزا محمد تحویلدار آستانه مقدسه از موقوفه مکتبخانه برساند. به تاریخ
شهر شوال المکرم سنه ۱۳۱۰

حاشیه سند

صحیح است

سجع مهرهای بیضی شکل از سمت راست به همراه عبارات ذیل آن:

قوام [التولیه]

اعتماد التولیه ۱۳۱۰

ثبت دفتر سررشته دار شد

معمد التولیه ۱۳۰۷

(ناخوانا) الحسینی

ثبت دفتر ضابط کل اسناد آستانه شد

دیگر عبارات نوشته شده:

ثبت سررشته هم قلم شد.

ثبت دفتر استیفا و وزارت معتمد التولیه شد.

ثبت دفتر اعتماد التولیه وزیر کل سرکار فیض آثار شد.

ثبت سررشته ناظم دفتر شد.

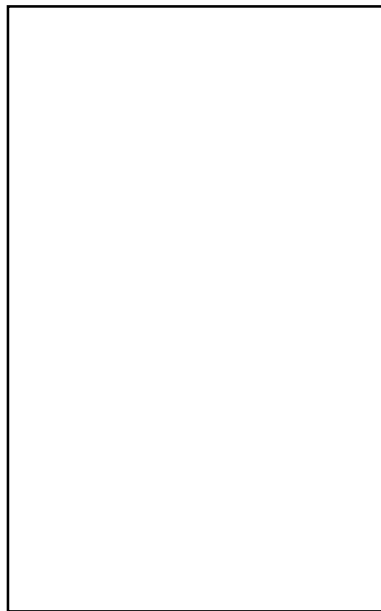
به نظر رسیده است.

برای زیرجامه از پارچه متقال و یا کرباس استفاده می شد. شال کمر را از چلووار می دوختند. به کودکان
کفشی که معروف به کفش ارسی بود، می دادند. کفش ارسی نوعی پای پوش است که از چرم می دوزند^۱ و
معمولاً در کف کفش، در قسمت پاشنه از یک قطعه آهن که اصطلاحاً به آن نعل کفش می گفتند استفاده
می شد تا پاشنه ساییده نشده، زود از بین نرود.

جامه معلّم شامل پیراهن، قبا، عبا، عمامه، زیرجامه و جوراب به اضافه کفش بوده است که معمولاً
از همان پارچه هایی که برای لباس شاگردان استفاده می شد، تهیه می گردید. گاه از پارچه قدک یزدی برای
عبای معلّم استفاده می شد. در سندهای هزینه مربوط به تهیه لباس معلّم و اطفال مکتبخانه، هزینه

۱ - لغتنامه دهخدا، ذیل این واژه.

مربوط به اجرت خیاط و صبّاغ (رنگرز) و کفّاش نوشته شده است^۱.
در این مکتبخانه کودکان علاوه بر یادگیری تلاوت قرآن، کتب دیگری نیز مطالعه می‌کردند؛ همچون امثله و شرح آن، عوامل، صرف میر، نصاب الصبیان، حلیه المتقین، صد کلمه، زاد المعاد، جودی، جلاء العیون، جوهری، روضة الشهداء، مصیبت‌نامه، نان و حلوا، رستم‌نامه، دره نادره، خاورنامه، داستان حسین کرد شبستری، دیوان حافظ، گلستان سعدی، دیوان راقم، اختیارنامه و... اطفال این کتابها را هم‌زمان با هم مطالعه کرده و نزد معلّم خود می‌آموختند و وقتی یکی از کودکان کتابش را تمام می‌کرد، کتاب دیگری را برای آموختن و مطالعه برمی‌گزید^۲.

سند شماره ۱۸۹۲۲/۱۴ - گزارش روزانه حضور و غیاب
و لیست کتب مورد مطالعه اطفال مکتبخانه - ۱۳۰۲ ق

۱ - سندهای ۱۸۹۸۵/۳؛ ۱۹۰۱۷/۱؛ ۱۹۰۲۲/۳؛ ۱۸۹۸۷/۳؛ ۱۹۰۱۴/۱؛ ۱۹۲۳۴/۱؛ ۱۹۰۶۶/۱؛ ۱۸۹۷۲/۱؛ ۱۹۱۹۹/۴.
۲ - سندهای ۱۸۹۵۳/۴؛ ۱۸۹۰۴/۹؛ ۱۸۹۲۲/۱۴؛ ۱۸۹۲۰/۷؛ ۱۸۹۲۰/۸؛ ۱۸۹۵۲/۱؛ ۱۸۹۵۲/۲۵؛ ۱۸۹۵۶/۱.

استنساخ سند

هو

روزنامهچه مکتبخانه صحن عتیق به تاریخ یکشنبه ۱۷ شهر رجب ۱۳۰۲ سنه تخاقوی ٹیل [سال مرغ] مکتبخانهها ۴۱ نفر
مکتبخانه ایتم سادات موقوفه محراب خانی ۴۴ نفر
حاجی میرزا احمد معلّم ۱ نفر
سایر ۲۷ نفر
کتابخوان ۲۲ نفر

سید محمّد علی	سید کل	شرح امثله
سید حسن	نصاب ۱	میرزا خان، سید علی،
جوهری	سید هاشم، سید احمد	میرزا محمّد علی
میرزا آقا، سید حجت،	حاضر نشده است،	ترسل
میرزا باقر	میرزا بابا	میرزا محمّد، سید علی
روضه الشهداء	رستم نامه	اکبر، میرزا حسین
سید اسماعیل،	سید ابوالقاسم،	صد کلمه
سید اسد الله	سید نقی	سید حسین، سید محمّد
سید صادق	سید محمد	سید حسین
تاریخ	جنگ	حلیة المتقین
سید رضا	سید هاشم	قرآن خوان ۵ نفر
	راقم	سید رضا حاضر نشده است

عرضه می‌دارد دو نفر طفل جناب مستطاب حجة الاسلام آقای آقا میرزا احمد مجتهد و یک نفر هم جناب مستطاب میرزای ناظر به مکتبخانه مبارکه فرستاده‌اند. محض اطلاع حضور مبارک جسارت ورزید.

سجع مهر بیضی شکل:

عبدہ محمّد علی الحسینی ۱۲۸۹

مکتبخانه موقوفه میرزا ابوالحسن ۱۳ نفر

ملا عبدالمجید معلّم ۱ نفر

سایر ۱۲ نفر

کتابخوان ۷ نفر

صرف میر سید احمد سید محمود
سید ابراهیم، سید هادی حافظ حکایت
میرزا محمد میرزا اسماعیل سید نصرالله
نصاب مصیبت رساله
قرآن خوان ۵ نفر

سید ابراهیم سید حسن سید کاظم سید حسین سید علی
از اسناد چنین برمی آید که کودکان در ماه مبارک رمضان، فقط به تلاوت قرآن می پرداختند و دروس و کتابهای دیگر را مطالعه نمی کردند.^۱

سند شماره ۱۸۹۲۰/۱۸ - گزارش روزانه حضور و غیاب
و لیست کتب مورد مطالعه اطفال مکتبخانه - ۱۳۰۲ ق

۱ - سندهای ۱۸۹۵۵/۱۸؛ ۱۸۹۲۶/۱.

هو

روزنامهچه مکتبخانه صحن عتیق به تاریخ یکشنبه ۲۶ شهر جمادی الآخرة ۱۳۰۲ سنه تخاقوی ثیل
[سال مرغ] مکتبخانهها ۴۱ نفر

مکتبخانه اطفال ایتم سادات موقوفه محراب خانی ۲۸ نفر

حاجی میرزا احمد معلّم ۱ نفر

سایر ۲۷ نفر

کتابخوان ۲۲ نفر

سوره الفاتحه	سوره الکافرون	شرح امثله
جوهری	نصاب	میزاخان، سید علی،
میرزا آقا، سید حجت،	سید هاشم، سید احمد،	میرزا محمّد علی
میرزا باقر	میرزا بابا	ترسل
روضه الشهداء	رستم نامه	میرزا محمّد، سید علی
سید اسماعیل،	سید ابوالقاسم، سید	اکبر، میرزا حسین
سید اسدالله	نقی	صد کلمه جناب امیر
سید صادق	سید محمد	سید حسین، سید محمد
دیوان فارغ	جنگ	سید حسین
سید هاشم	سید علی نقی	حلیه المتقین
دیوان راقم	جناس، به میزان نمی رود	قرآن خوان ۵ نفر
سید محمّد علی	سید رضا	سید رضا
سوره الشمس	سوره الفجر	سوره الفیل
	سید حسن	سید کل

اطفالی که حاضر شده اند: ۲۴ نفر

از قرار قلمداد عالی جناب حاجی میرزا احمد معلّم قبل از عید سلطانی تعداد اطفال ایتم سادات بیست و نه نفر که با معلّم جمعاً سی نفر بوده اند. بعد از عید به مقتضای کبارت موافق قرارداد واقف دو نفر ممنوع شده اند؛ یکی سید امیر بی کس و یکی سید علی نقی که جمع اطفال که حال خرج بگیرند بیست و هفت نفرند و با معلّم بیست و هشت نفر، توضیحاً مبادرت به جسارت عرض نمود.
سجع مهر بیضی شکل:

عبدہ محمد علی الحسینی ۱۲۸۹
مکتبخانه موقوفه میرزا ابوالحسن ۱۳ نفر
ملا عبدالمجید معلّم ۱ نفر
سایر ۱۲ نفر
کتابخوان ۷ نفر

جامع التماثل	سید احمد	صرف میر
سید نصر الله	دیوان حافظ	سید ابراهیم،
رساله	میرزا اسماعیل	سید هادی
	مصیبت	میرزا محمد
	سید محمود	نصاب

قرآن خوان ۵ نفر

سید ابراهیم سید حسن کاظم سید حسین سید علی

همان طور که پیش از این گفته شد، سن کودکان در این مکتبخانه‌ها از شش یا هفت سال تا پانزده سال بود و اطفال هنگامی که به سن بلوغ می‌رسیدند، دیگر نمی‌توانستند به مکتبخانه بیایند. به خصوص که در اکثر وقفنامه‌های مربوط به این مکتبخانه‌ها قید شده است هنگامی که کودکی به سن کبارت برسد باید از مکتبخانه خارج شده و کودک صغیر دیگری جایگزین او شود^۱. اکنون بجاست به موقوفه‌هایی که پس از مرحوم محمود بیکا به مکتبخانه‌ها اختصاص یافته، اشاره‌ای کوتاه شود.

پس از مرحوم بیکا، افراد نیکوکار دیگری نیز موقوفه‌هایی برای مکتبخانه اطفال بر جای گذاشتند؛ از جمله آنها حاجی سید میرزای صراف فرزند آقا سید علی الحسینی است که در سال ۱۲۷۱ ق بخشی از املاک و دارایی خود را بر مصارف نان و خورش و لباس و کتاب و فرشهای مکتبخانه اطفال ایتام سادات که در صحن عتیق می‌باشد، وقف کرد و شرط نمود هنگامی که شاگردان این مکتبخانه به سن بلوغ

۱ - سندهای ۱/۱۸۹۲۰؛ ۷/۱۸۹۲۰؛ ۸/۱۸۹۲۰؛ ۱/۱۹۱۲۱.

برسند، از این وقف محروم خواهند شد و باید کودک دیگری را جایگزین وی کرد^۱. همین واقف در سال ۱۳۷۸ق در حاشیه وقفنامه‌ای که مجدداً نوشته و در آن بخش عمده‌ای از اموال خود را برای صرف در امور خیریه وقف کرده، درآمد حاصل از مزرعه جور مکان را بر مصارف اطفال مکتبخانه سرکار فیض آثار وقف نموده و خواسته است که «آنچه از حاصل و منافع عاید شود از صیفی و شتوی در عید نوروز سلطانی و عید غدیر هر سالی لباس ابتیاع نموده و اطفال ایتم سادات را بپوشانند و مخلع سازند»^۲. در ۲۴ رجب سال ۱۲۸۱ق^۳ نیز شخصی به نام میرزا حسین محرّر فرزند سید محمد جعفر مقدار زیادی از املاک و دارایی خود را بر حرم مطهر امام رضا وقف نمود و شرط کرد که یک سوم کل درآمد این موقوفه صرف مخارج مکتبخانه اطفال ایتم سادات شود^۴.

از دیگر موقوفاتی که برای مکتبخانه اطفال ایتم سادات در نظر گرفته شده، وقفنامه حاجی میرزا هدایت الله الحسینی فرزند سید محمد جواهری است که به تاریخ ذی الحجه ۱۳۸۲ق آن را نوشته است. شرایط وقفنامه چنین است که درآمد حاصل از املاک و دارایی واقف پس از کسور شرعی، به بیست نفر طفل صغیر از سادات و عوام که به طور مستمر در یکی از حجرات صحن عتیق و یا جدید حرم مطهر درس می‌خوانند، تعلق گیرد. به این شکل که «هر یومی پنج تومان به هر طفل صغیر، ده استار نان از وقف مزبور و یک شاهی رایج خزانه عامره که تماماً را یومی یک هزار دینار ناصرالدین شاهی بیست و شش نخودی، ده عدد یک تومان از بابت مستقل دیگر که واقف معظم الیه وقف نموده، متولی آن کارسازی نماید جهت خورش اطفال صغیر مکتبخانه، و از طرفی به معلّم آنها که شخصی با خط و سواد فردی متدین می‌باشد، هر سال مقدار دو خروار گندم به وزن تبریز یعنی در شش ماه یک صد من گندم به اضافه شش تومان پول رایج خزانه عامره پرداخت شود. و اگر مبلغ درآمد حاصل وقف کافی باشد، در زمستان لباس اطفال و سوخت مکتبخانه، و در آغاز سال نو لباس عیدی به آنها داده شود. واقف از متولی خواسته است که دقت نماید هر یک از اطفالی که به سن بلوغ رسید به جای او کودکی صغیر را جایگزین

۱ - بازنویسی متن وقفنامه‌های موجود در آستان قدس رضوی، ج ۲، ص ۱۷۴-۱۷۲.

۲ - همان، ج ۲، ص ۲۱۷.

۳ - تاریخ وقفنامه‌ها در این مقاله مبتنی بر چهار جلد متن بازنویسی شده وقفنامه‌های موجود در دفتر کل موقوفات آستان قدس رضوی می‌باشد؛ البته برخی منابع نظیر کتاب تاریخ آستان قدس، تاریخهای دیگری ذکر کرده‌اند. (بنگرید به: علی مؤتمن، تاریخ آستان قدس، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۵۵ش، ص ۳۰۰).

۴ - بازنویسی متن وقفنامه‌های موجود در آستان قدس رضوی، ص ۲۴۲-۲۳۸.

نماید.^۱

در ذی القعدة سال ۱۲۸۳ق نیز میرزا حسن معروف به میرزا بابا که مستوفی حرم مطهر بوده است، بخشی از درآمد حاصل از املاک و دارایی خود را صرف و وقف مکتبخانه اطفال ایتم سادات نموده است.^۲ وی همچنین در بیستم رمضان سال ۱۲۹۰ق وقفنامه دیگری نوشته و در آن بخش عمده‌ای از اموال خود را برای مخارج مکتبخانه اطفال ایتم وقف نموده مشروط به آنکه «ماه به ماه معلّم بیان ترقیات آنها را به عرض برساند و در صورت ترقی به نوازش پدرا نه بذل لطف فرمایند و الا او را اخراج و دیگری را معلوم نمایند»^۳.

مهدی قلی خان قرایی در ذی القعدة سال ۱۲۸۹ق بخشی از موقوفه خود را برای مصارف مکتبخانه اطفال ایتم سادات که در صحن عتیق مشغول تحصیل هستند قرار داد. وی شرط نمود که هر سال چهل تومان برای اطفال و دو تومان برای معلّم آنها هزینه شود. و نیز از محل همین موقوفه، سالانه یک دست لباس به آنان داده شود.^۴

میرزا ابوالحسن صاحب نسق در سال ۱۲۹۷ق قسمتی از درآمد حاصل از مزرعه شیرین واقع در بلوک درزآب را وقف بر مکتبخانه‌ای در صحن عتیق نمود. شایان ذکر است که دقیقاً روشن نیست منظور از این مکتبخانه همان مکتبخانه اطفال ایتم سادات است یا خیر؛ زیرا در متن صورت موقوفات ارض اقدس آمده است: «موقوفه میرزا ابوالحسن، مصارف: اطفال مکتبخانه صحن عتیق نصف از مزرعه شیرین... [توضیح:] مزرعه شیرین را اولاد واقف به ملکیت می‌خورند. چهار پنج سال است جناب حاجی شیخ محمد رحیم مجتهد - زید فضلہ - از قرار نوشتجات قدیم معلوم کردند نصف وقف مکتبخانه و نصف وقف اولاد. حصه مکتبخانه به توسط جناب شیخ می‌رسد»^۵.

اما در سندی که بر وقفنامه نوشته شده، آمده است: «هفت زوج از مزرعه مزبوره وقف است بر مکتبخانه سر مزار مرحوم واقف» و از طرفی در سندی که با عنوان حکم به سال ۱۳۳۲ق بر وقفنامه میرزا ابوالحسن آمده است، نوشته شده: «نصف از آن (منظور مزرعه شیرین) وقف بر مکتبخانه سادات

۱- همان، ص ۲۴۹-۲۴۳.

۲- برگرفته از پرونده مادر مربوط به مزرعه اسماعیل آباد موجود در دفتر کل موقوفات آستان قدس رضوی.

۳- همان.

۴- بازنویسی متن وقفنامه‌های موجود در آستان قدس رضوی، ج ۲.

۵- صورت موقوفات ارض اقدس، ص ۱۸.

ایتام است»^۱.

با تأمل در این مسئله و با توجه به اینکه اسناد هزینه مربوط به مکتبخانه میرزا ابوالحسن جداگانه و ذیل مکتبخانه‌های صحن مقدس عتیق آمده است، شاید بتوان گفت که نیت واقف در اصل بر این بوده که نصف درآمد مزرعه شیرین بر مکتبخانه اطفال ایتام سادات که در صحن عتیق واقع بود وقف شود. اما پس از مرگ واقف، متولی موقوفه ترجیح داده است که مکتبخانه‌ای در محل مزار مرحوم واقف بر پا نماید و هزینه آن را از محل این موقوفه تأمین کند. این مکتبخانه هم‌زمان با مکتبخانه اطفال ایتام سادات بر پا بوده و شکل اداره و تشکیلات آن تفاوتی با هم ندارد.

وقفنامه دیگر مربوط به علی اکبر خان تحویلدار آستانه مقدسه در سال ۱۳۰۰ق است که بخشی از او باید حاصله از موقوفه را به مکتبخانه اطفال ایتام سادات اختصاص داده است.^۲ در سال ۱۳۰۲ق مجدداً همین شخص موقوفه دیگری را برای پرداخت عیدی اطفال یتیم سادات به قرار هر نفری مبلغ سه هزار دینار رایج خزانه عامره در روز عید غدیر قرار داد.^۳

با توجه به اسناد و وقفنامه‌ها می‌توان چنین گفت که مکتبخانه اطفال ایتام از جمله قدیم‌ترین مکتبخانه‌ها در مجموعه حرم مطهر رضوی بوده است که بعدها به دلایل متعددی از جمله موقوفاتی که بر آن شده، نام آن تغییر کرده است و به نامهای مکتبخانه اطفال ایتام سادات، مکتبخانه موقوفه محرابخانی، مکتبخانه اطفال ایتام صحن مقدس عتیق، مکتبخانه سرکار فیض آثار، معلّم خانه صحن مقدس عتیق، دبستان سادات، مدرسه صدریه، مدرسه رضویه و... آمده است که نام مکتبخانه اطفال ایتام سادات مشهورتر است.

ظاهراً در سال ۱۳۲۷ق این مکتبخانه به صلاح‌دید میرزا شفیع خان صدر الممالک، متولی آستان قدس به شکل مدرسه‌ای با چهار کلاس به باغ مرحوم آصف الدوله (چهارباغ) منتقل می‌شود و به نام صدریه و سپس رضویه تغییر نام می‌دهد.^۴

۱- موجود در دفتر کلّ موقوفات آستان قدس رضوی.

۲- بازنویسی متن وقفنامه‌های موجود در آستان قدس رضوی، ج ۳، ص ۵-۷.

۳- همان، ص ۳۴-۳۰.

۴- سندهای ۱/۱۹۰۶۷؛ ۱/۱۹۰۵۶؛ ۳/۱۸۹۶۴؛ ۱/۱۸۹۶۴؛ علی مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۳۰۱-۳۰۰.

سند شماره ۱۹۰۶۷/۱ - صورت مخارج مدرسه صدریه - ۱۳۲۸ق

استنساخ سند

صورت مخارج اثاثیه^۱ «مدرسه صدریه سادات» که از صحن مقدّس نقل به باغ آصف الدوله شده است، به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۳۲۸

کتاب تاریخ	صندلی ^۳ به جهت اتاق ^۴	[س]
[س]	ناظم	نیمکت ^۲ به جهت نشستن
کتاب ترکیب الحروف	[س]	اطفال
[س]	دفتر به جهت ناظم	[س]
	[س]	کلام الله ۱۷ جلد
	قلم مداد	[س]
۱ - اثاثیه.	میز به جهت جلو اطفال	کتاب اهدائیه
۲ - نیمکت.	[س]	[س]
۳ - صندلی.		
۴ - اطاق.		

[س]	[س]	ساعت به جهت روی میز
بشقاب	زنگ اخبار	[س]
[س]	[س]	دوات بلور به جهت روی
سفره	کسر شیشه اتاق ^۳ ها	میز ناظم
[س]	[س]	[س]
زیر غلیانی	ظروف مسی مجموعه	تابلو ^۱ به جهت معرفی
[س]	[س]	مدرسه
آفتابه حلبی	زلفی زنجیر	تخته به جهت مشق کردن
[س]	[س]	اطفال به انضمام رنگ دو عدد
قیمت بخاری فرنگی	خمیره و کوزه آب خوردن	[س]
[س]	[س]	کتاب علی
نجاری سقف اتاق ^۵	سبد به جهت خرده کاغذ	[س]
[س]	زوجی	میز به جهت جلو ناظم
دیگ	[س]	[س]
[س]	قفل به جهت در اتاق ^۴ ها	زنگ به جهت روی میز
ملاقه	[س]	[س]
[س]	کسر تنوره بخاری فرنگی	لیوان آب خوردن [بازیر]
	[س]	[س]
	کاسه	حوله ^۲ روی میز

مبلغ فوق که یک صد و چهار تومان و نه قران است به اطلاع اقل خاندان تهیه به جهت مدرسه صدریه شده است.

حاشیه سند

تحویله دار کل مبلغ یک صد و چهار تومان و هفت هزار را عاید داشته از دفتر برات صادر نماید. شهر ربیع الثانی ۱۳۲۸ برات صادر شد
سجع مهر بیضی شکل:
صدر الممالک ۱۳۱۲

۱ - تبله. ۲ - هوله. ۳ - اطاق. ۴ - اطاق. ۵ - اطاق.

در سال ۱۳۳۰ ق مجدداً مکتبخانه یا همان مدرسه به صحن عتیق نقل مکان می‌کند و به همان نام مدرسه رضویه نامیده می‌شود. و در سال ۱۳۳۷ ق / ۱۲۹۷ ش با همان نام به باغ آصف الدوله (عمارت کوچه چهارباغ، تلگراف خانه قدیم) منتقل می‌شود. و ظاهراً تا زمانی که آستان قدس اداره مجموعه مدارس خود را به وزارت فرهنگ واگذار می‌کند در همین مکان باقی می‌ماند. در صورت احصائیه مدارس مشهد مربوط به همین سال ۱۲۹۷ ش، نام مدرسه رضویه به مدیریت حاجی صدیق دفتر آمده است که تعداد سه کلاس و هفت معلّم داشته است.

در سال ۱۳۴۱ ق / ۱۳۰۱ ش محمد الحسینی صدیق دفتر، وزیر محاسبات آستانه مقدسه و فرزند حاج میرزا هادی هم قلم دفترخانه سرکار فیض آثار، بخشی از درآمد خود را وقف بر مکتبخانه اطفال ایتم کرده است. «... تمامی یک تسع از کل مزرعه رجب آباد واقع در تبادلکان... [وقف] بر مصارف و مخارج اطفال ایتم سادات مدرسه رضویه که در صحن عتیق سکنا داشتند و فعلاً عمارت جنب باغ مرحوم آصف الدوله سکنا دارند و مشغول تحصیل می‌باشند مصروف شود، اعم از ملبوس و اغذیه و لوازم التحریر و غیره، به هر نحو که متولّی و ناظر صلاح دانند... توضیح آنکه اگر مدرسه مزبوره تغییر نماید، یعنی به جای دیگر حمل و نقل شود، منافع موقوفه مزبوره نیز باید به مصارف اطفال ایتم سادات مرقوم صرف شود».

در حدود سالهای ۱۳۰۵ ش از آنجا که حکومت درصدد برآمده بود به دلیل غیر بهداشتی بودن مکتبخانه‌ها و اصول نادرست تعلیم و تربیت که در آنها رایج بود، مکتبخانه‌ها را تعطیل و به جای آن مدرسه و دبستان تأسیس کند، آستان قدس نیز از محل درآمد موقوفات مربوط به مکتبخانه‌ها، دبستانی شش کلاسه در محل باغ آصف الدوله برپا کرد و اطفال مکتبخانه‌ها را به آنجا منتقل نمود. در سال ۱۳۰۷ ش دو کلاس اول و دوم متوسطه و نیز یک مدرسه ابتدایی دخترانه احداث کرد و پس از آن دبیرستانی به نام شاه رضا بر آنها افزوده شد که تا سال ۱۳۱۲ ش تعداد محصلان پسر ۸۲۸ و دختر ۳۱۱ نفر بودند. در این سال، آستان قدس مجموعه مدارس خود اعم از ابتدایی و دبیرستان پسرانه و دخترانه را به وزارت فرهنگ واگذار کرد. ①

عکسهای مقاله تزئینی است و مربوط به مکتبخانه‌های آستان قدس نمی‌باشد